

MISTERIOASELE DESCOPERIRI DE MONEDE ȘI PODOABE DE AUR DACICE DIN SECOLUL AL XVI-LEA. CONTRIBUȚIE LA ISTORICUL DESCOPERIRILOR DACICE DIN MUNȚII ORĂȘTIEI

DANIEL SPĂNU*

Introducere. Descoperirea în sud-vestul Transilvaniei, la mijlocul secolului al XVI-lea, a unor cantități însemnate de monede de aur aprindea interesul umaniștilor și cărturarilor acelor vremuri pentru antichitățile acestei regiuni. Evenimentul părea să confirme informațiile lui Cassius Dio despre ascunderea comorilor regelui Decebal în albia râului Sargetia. În cercetarea contemporană românească, sursele referitoare la descoperirile de monede de aur, Lysimachos și Coson, din secolul al XVI-lea s-au bucurat de un ecou cu totul modest¹, excepție făcând numai studiul Iuditei Winkler consacrat monedelor Coson² și o scurtă prezentare semnată de Ștefan Ferenczi³. Mai recent, Makkay János a semnalat două noi documente care completează informațiile legate de descoperirea "tezaurului Martinuzzi"⁴. După cum vom vedea în continuare, în ciuda vechimii lor, referirile directe sau indirecte la condițiile, contextul și caracterul prețioaselor antichități dacice descoperite în sud-vestul Transilvaniei către mijlocul secolului al XVI-lea nu sunt deloc puțin numeroase. Până acum, aceste surse au fost evocate în literatura de specialitate în mod dispart și din acest motiv examinarea lor conjugată poate fi considerată oportună. Le reproducem în continuare, cu speranța că, în viitor, studiul arhivelor renascentiste va putea furniza informații suplimentare despre aurul dacic din regiunea Hațeg-Orăștie.

1) Erasmus de Rotterdam, *Epistolarum opus*, Basileae MDLVIII, p. 473 (scrisoare către Johannes Turzo episcop de Breslau): „Aureum numisma, multos exercuit, aliis coniectantibus esse tres tilios Noe ex arca revertente et ea altera parte columbam olivae ramum deferentem. Aliis duces duos, qui medium capturi ducerent et aquilam lauri ramum in coronam deflexum gestantem. Subscriptionem nullw adhuc legere potuit, neque Graecus, neque Latinus, neque Hebraeus" (*apud* Winkler I. 1972, 173, nt. 1; cf. Petolescu C. M. 1998, 2, cu traducere).

* Institutul de arheologie „Vasile Pârvan“, București.

¹ De exemplu Rusu I. I. 1966, 100 considera știrile despre tezaurul din apa Streului "o tradiție foarte suspectă"; cf. Crișan I. H. 1977, 433.

² Winkler I. 1972.

³ Ferenczi Ș. 1989, 121-122.

⁴ Makkay J. 1995, 333-342.

2) **Johannes Honterus** (epistolă către Sebastian Münster): “Ad Sargetiam aurei antiqui plurimi a piscatoribus reperti cum inscriptione ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ, ex altera parte ejusdem regis effigie” (*apud* Makkay J. 1995, 342, nt. 9).

3) **Wolfgang Lazius**, *Reipublicae Romanae in exterris provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentariuorum libri duodecim*, Francofurti ad Moenum 1598, lib. 12, sect. 2, cap. 1, p. 927 (citat în continuare: Lazius, *Reip. Rom.*): “Regios uero thesauros, quos Decebalus subter uada Sargetiae amnis haud procul a regia occultauerat, inuenit. ... Huius thesauri reliquum ante annos circiter octo in eodem fluuio Sargetia, quem Valachi Istrigij appellant, inuentum est hoc euentu. Nauigabant ex Marisio per ostium Valachi piscatores in Istrigam, et cum forte ad truncum arboris cimbas admouissent, conspicati sub aqua aliquid quod ualde spenderet: cum illud efferre fuissent aggressi, magnam uim aureorum extulerunt. Qua re alacriores effecti, fundum diligentius rimati, peruenerunt postremo ad aedificium quoddam paruum sub undis, instar oculi: cuius fornecem, quia arbor enata, uetustate decidens, ad ruinam tracto aedificio aperuerat, omni diligentia perscrutati, ingentem uim nummorum aureorum (qui magna ex parte Lysimachi Thraciae regis Graecam inscriptionem ostendebant) milia (ut ex fide dignis audiuimus) plus quam quadringenta, et massas insuper auri sectiones grauis ponderis. Quibus domum delatis, atque inter se diuisis, cum Albam Iuliam ingressi, aurificibus osten dissent nummos, & valorem sciscitarentur, res palam facta, Georgium Monachum, qui tum pupilli regij nomine Transyluaniae praesidebat, exciuit, ut rei inquisitionem faceret. Fecit ille quidem, et multa adhuc milia uel inuentoribus ademerat, uel de nouo in aedificio memorato inuenerat. Caeterum certiores ante facti, qui antesignani huius reperti erant, cum aliquot oneratis plaustris in Moldauiam procul aufugerunt. Et hactenus de inuentione Dacici thesauri” (*apud* Makkay J. 1995, 336; cf. Winkler I. 1972, 189, nt. 85; o primă traducere românească a pasajului o datorăm lui Șincai; cf. Gh. Șincai, *Hronica românilor*, tom II, ed. Fugariu F., București 1967, p. 242-243, anul 1543). Pasajul citat a fost redactat în jurul anului 1551, dar se referă la evenimente care au avut loc în anul 1543.

4) **Wolfgang Lazius**, *Explicatio thesauri recens apud Transyluanos reperti et piscatorem quendam in vado flviii cuiusdam detecti*, (în continuare: Lazius, *Expl. thes.*) manuscris inedit aflat la Arhivele Statului din München, cod. lat. 9216, p. 11, r.: “Numi aurei ex Thesauro recens apud Transyluanos opera Piscatoris cuiusdam detecto, quorum mihi copia fieri potuit, duas Graecas habuere inscriptiones, quarum altera literis his, ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ, hoc est, regis Lysimachi, altera vero, ΣΩΖΩΝ (sic, ΚΩΣΩΝ, n. Makkay), salvatorem vel liberatorem”; p. 11, v.: “Dacijs per scopulos decurrentibus adhuc visitur, thesaurum distraxisse diversa in loca, ac vada rationi consonum est, atque propterea non integrum thesaurum occultauerat, Caesarum Traianum reperisse. Hunc accedit, quod is ipse thesaurus recens repertus anno post occultationem 1400 per piscatorem detectus fuerit: et quantum audio parum infra Albam Iuliam, quam Transylvani appellavit, ubi in loco dictor Varhel vel Gradisca Sarmizegetusa regiae quondam Decebali (quam in Ulpianam suam Traianam Caesar Traianus Nerva, nomine mutata, converterat) rudera extant. quantum ex inscriptionib[us] apparet, ibi et Sargetiae armis et thesauri reperti in monumentis mentio fit, quorum mihi quorundam per D. Stephanum Scher, Senatorem Vienni, et D.

Joannem Verber Budensem Sacerdotem copia facta est, quorum quasdam subiungam fidei ergo rapsodias". (*apud* Makkay J. 1995, 342, nt. 10).

5) **Wolfgang Lazius**, *Dekaden der österreichischer chronicae in latein beschriben*, (în continuare: Lazius, *Dekaden*) manuscris inedit, Colecția de manuscrise a Bibliotecii Naționale din Viena, cod. 8664, cod. 7961, p. 57, fol. 189f: "Quoniam de thesauro monachi constabat caesari, mox ab obitu mille lysimachos ac draconem aureum pondere quingentorum ducatorum caesari ceu spolium Viennam transmisit, cum meliorem sibi abegisset partem. Porto non illos solum mille aureos conspexi, quorum quilibet trium ducatorum habebat pondus, a caesare ipso mihi ad interpretandum exhibitos, verum etiam a mercatoribus passim, qui a Walachis in Dacia emerant, pluribus antea annis oblatos conspexeram, quorum erat omnium eadem inscriptio idemque symbolum, videlicet facies iuvenis imberbis, diademate cincti in capite, in quo duo cornua hircina eminebant, et in altera parte icon Palladis sedentis cum inscriptione graeca: Βασιλεωζ Λυσιμαχου, id est regis Lysimachi" (*apud* Makkay J. 1995, 336, 342, nt. 10).

6) **Hieronimus Martingunus**, scrisoare din martie 1552 „Forsi, se (...), farà ritratto delle medaglie d'oro, che, come già le scrissi, ci sono per mille ducati, et antiche e le maggior parte di Lysimacco, che già, tutte di queste sorte, ne furono trovate e insieme piu di XXX mille. Il resto del spoglio, che cosi di nuovo m'afferma il Castaldo, si risolve in poca quantità apetto alla grande, che si sperava; et tanto minor si fà, quanto che buona parte di quella poca, è stata malmenata e dissipata" (*apud* Winkler I. 1972, 189; cf. Makkay J. 1995, 338, tab. I).

7) **Mathesius Sarepta**, *Schidiasma de veteribus monetis*, 1554: „Zu unseren Zeiten hat man in Siebenbürgen ein Gewölb gefunden, welches ein klasteriger Baum, der darauf gewachsen ist, im Umfallen entblösst hat, das ist steckvoll geschlagene Goldgülden gelegen, der ich einige gesehen: auf einem steht Basilius Lysimachu, auf einem andern stehen drey Bilder, darunter, wie ich lese, Koson, auf der andern Seite ist ein Phönix in seinem Neste. Es wiegt aber eine mehr als zwei ungarische Gülden. Diese Gülden hat endlich das Tagwasser aus dem Gewölbe im Grund geflösst, davon ein Küster ist reich geworden, welches sich endlich Georg Münch hat angemasset". (cit. de Winkler I. 1972, 188 *apud* Hene F. X. 1836, 84).

8) **Ascanio Centorio degli Hortensii**, *Comentarii della guerra di Transilvania*, Ferrara 1566: "Imperoché Deua era una buonissima et abbondante terra, et in sito che participa del piano, e del colle con un Castello assai forte, appresso di cui non molti anni inanzi in un castello oucro palazzo antico poco discosto dalla terra tutto difatto, e rouinato, fu ritrouato un grandissimo thesoro da alcuni uillani in questo modo, che essendo molti di piouuto e per la uiolenza dell'acque che giu da quel poggio ueniuan precipitosamente correndo, fu discoperto un numero infinito di monete, o vogliamo dire, di medaglie d'oro, nelle quali era da un lato la imagine di Lisimaco, e dall'altro una uittoria di peso di duoi in tro scudi l'una, soura lequali (cesato il nembo) percotendo il Sole, fece da loro uenire un splendore marauiglioso, dal quale fermati i detti uillani, e correndo colà a uedere ciò che poteua essere, rimasero attoniti per allegrezza nel remirare tanta quantità di medaglie d'oro, et approssimandosi per pigliarle, ui trouarono un serpente d'oro, ilquale fu poi mandato dal Castaldo a Ferdinando, che l'hebbe nella morte di Frate Giorgio con una parte di quei Lisimachi, perciocché anticamente coloro che sotterrauano i suoi thesori, ui poneuano in segno di

figura custodia, e somma, uigilantia i serpenti appresso, e dopo che i uillani ne hebbero pigliato a piu non posso, se n'ebbe di quelle che auanzarono tanto, che ualeua piu di uenti mila ducati, perche fu fama per hauere in quel luogo habitato il Re Lisimaco, che ue ne fussero piu di cento mila, de'quali Ferdinando n'ebbe, come si disse, mille medaglie, et il Castaldo da trecento in circa, e tra l'altre cose notabili che ui si trouarono, furono due medaglie d'oro, una del Re Nino, e l'altra della Reina Semiramis ch'ambe si mandarono a donare a Carlo Quinto, e per tutta quella Prouincia non ci è huomo di qualchè aspettatione, che non ne habbia quantità, cosi grande fu la somma ritrouata" (*apud* Winkler I. 1972, 189-190 care citează ediția L. Gáldi, Budapesta 1940, 198; cf. Makkay J. 1995, 337-338, nt. 17).

9) **Stephan Zamosios**, *Analecta Lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Padova 1593, 101-102: "... Sed Lysimachei nummi praeter alios plures in Daciis supersunt. Refert Ascanius Centorius in bello Translyuanico, (...) magnam Lysimacheorum uim inuentam ad Deum oppidum fuisse, qui certis et incertis autoribus, uti solet, dissipati fuerint. Eorum plurimi imaginem Lysimachi ... habent" (*apud* Winkler I. 1972, 188, nt. 82)

10) **Johann Troester**, *Das Alt- und Neu Teutsche Dacia*, Nuereberg 1666, p. 30: "... etliche ... Fischer ... in einem geringen Doerflein von ihnen Gradisca geheissen wohnen..." (*apud* Winkler I. 1972, 191); "Wallachische Fischer funden ein Gewölb, daraus erhuben sie mehr als 40 000 Goldmuenzen, so das Lysimachi, darzu ein grosse Menge von ungepraegten Gold-Bleichen. Georg, der damals in Siebenbürgen Gubernator war, noch von etlichen der Schatz-Gesellen, und aus dem Strom viel tausend solche Lysimachische Münzen kriegete, davon er Keyser Ferdinando zweey tausend zugesendet, so alle zween Ducaten schwer waren". (*apud* Makkay J. 1995, 342, nt. 13).

11) **Mathias Miles**, *Siebenbürgischer Wuerg-Engel oder chronicalischer Anhang des 15 Seculi nach Christi Geburth, aller theils in Siebenbürgen, theils in Ungarn, und sonst Siebenbürgen angränzender Länder fürgelauffener Geschichten*. Hermannstadt 1670, p. 45: „ ... 1551 ... Als Castaldus sein Heer nach Hause liess zu wintern, kam ihm unterwege die erfreulige Post zu: Nahe bei Deva, da vormahls Ulpia Traiana gestanden, an dem Fluss Strigh, haben die Pauren unter einem alten Baum, welches Würceln das Wasser ganz unterwaschen, etwa gleisendes gesehen, wie sie zu Mittag ihr Vieh wollen tränken. Derowegen (!) sich in Fluss begeben, und etwa fleissiger nach gegraben, bis einen über alle Mass zeichen Schatz überkommen: Oben war ein güldinne Schlange, gleichsam wie ein Hütter darauf gesetzt (welche nach Georgs Todd Ferdinands überkommen) sonst güldenen Münzen waren unzählig viel, auf einer Seiten hatten sie Lysimachi, auf der andern der Göttin Victoriae Bildnis geprägt, und machten in Gewicht unser guten Dukaten 3. Die Pauren hatten schon viel davon vertuscht, bis es richtbar worden, und waren sehr reich davon worden: Jedoch was noch überblieben, und aus ihren Händen genommen, wurde auf 20000 Dukaten geschätzt, und Ferdinando durch Joh. Baptistam Castaldum überschicket, nebenst zweien güldinnen Bildnissen Nini und Semiramidis, so nachmahls Carolo V. zu einem Anreiz und Anleitung Ferdinandum auch weitet in Siebenbürgen mit seiner Hilfe zu stärken, wurden verehret: Das also dieser Vorrath in allem mit dem Theil, so Castaldus für die Kriegs-Knecht behalten, auch die Pauren verschaffet, auf die 100,000 Dukaten aufs genauste gerechnet wurde: Diesen Schatz, hatte vormahls der Thracier und Dacier

oder Siebenbürger Könige Decebalus, aus Furcht des römischen Kaisers Trajani, damit er nicht den Römern zu theil wurde, vor seinem Todt in diesen Fluss vergraben..." (apud Ferenczi Ș. 1989, 121-122, nt. 2).

12) **Köleséry Samuel**, *Auraria Romano-Dacica, Posenii & Cassoviae* 1780 (ediția II; ediția I a lucrării lui Kölesery datează din 1711), cap. 1, 28-29, nr. 16-18: „... Stabiliri nihilominus a recentioribus verisimilitudo visa per diuitem auri Lysimachei piscaturam in ripa Strigii anno 1545. factam, qua reliquias thesauri Decebalaei post Traianum detectas esse persuadere nituntur. Lysimacheorum equidem duo millia Augusto Imperatori Ferdinando primo, a Georgio Martinusio Gubernatore dono missa, quator millia autem pro se retenta, acta publica referunt. Sed vtrum in fluuiu Sargetio, vel si in illo, quia prope ad inluentum Marusii, quinque autem milliaribus a Regia Decebalaea inuenta sunt, vt perhibetur, an pars reconditi thesauri censeri possint, vel ipso autore ex massa auri, quam titulo Thesauriatus Isabellae Ex-Reginae, et Ioannis secundi possederat, cusi fuerint, quis cerio affirmabit (...). Ex hoc fonte nata videtur communis, & in multorum scriniis arcani loco feruata de Darii thesauro in Dacia absconso fabula: imo resuscitata nuper speciosa, sed quam temeraria de Traiani thesauro in montanis ab Huniudo dictis, latente, impostura (...)" (apud Ferenczi Ș. 1989, 122-123, nt. 3; cf. traducerea unui pasaj și la Șincai G., *Hronica românilor*, 257).

Importanța surselor. Sursele prezentate permit distingerea a trei momente distincte în care au fost menționate sau anchetate descoperiri transilvănene de monede antice de aur și anume: 1) înaintea anului 1520, 2) în jurul anului 1543 și 3) în jurul anului 1551. Să urmărim în continuare argumentele acestei distincții.

Cu toate că nu-i menționează nici legenda și nici proveniența, Erasmus de Rotterdam (†1536) ne oferă cea mai dintâi descriere a unei monede Coson. Pentru demersul de față este semnificativ faptul că scrisorarea adresată episcopului de Breslau este datată în 1520, deci cu mai bine de două decenii înaintea descoperirilor anchetate de cardinalul Martinuzzi în 1543. Prin urmare, descoperiri de monede Coson, realizate poate tocmai în Munții Orăștiei, fuseseră efectuate și înainte de 1520.

Dintre mențiunile referitoare la descoperirea de monede de aur ulterioare (1543/1551) ar trebui acordată o atenție sporită celor semnate de autorii contemporani și anume Honterus, Lazius, Martingunus, Sarepta și Centorio. Dintre aceștia, Lazius, în calitatea sa de medic oficial, istoriograf și apropiat al împăratului Ferdinand, precum și Sarepta, numismat renescentist, sunt cei care au examinat personal monedele, cel mai probabil după sosirea lor la Viena. De asemenea, Lazius a dedicat evenimentului mențiunile cele mai numeroase (trei) și mai amănunțite. De altfel, informațiile lui Lazius se dovedesc a fi o de maximă importanță nu numai în privința tezaurului "Martinuzzi", ci și pentru istoricul cercetării Daciei antice. În *Explicatio thesauri*, Lazius ne oferă cea mai veche identificare a ruinelor de la "Varhel vel Gradisca" (Grădiștea) cu Sarmizegetusa regelui Decebal. Localizarea "capitalei" lui Decebal fusese deci stabilită încă din Renaștere.

O descriere detaliată și, deci, valoroasă ne este oferită și de către Centorio care și-a întemeiat relatările pe manuscrisele istoriografilor armatei lui Castaldo, precum și

pe relatări ale unor martori oculari⁵. Prin urmare, știrile furnizate de Lazius, Sarepta și Centorio sunt de primă însemnătate.

Celelalte surse sunt secundare: Zosimos, deși a trăit și el în secolul al XVI-lea, îl citează pe Centorio, iar Troester, Miles și Kölesery și-au redactat operele la mai bine de un secol după evenimente. După cum vom vedea în continuare, deosebirile dintre versiunile lui Troester și Miles, față de versiunile din secolul al XVI-lea se datorează poate nu atât unor preluări subiective, cât folosirii unor surse care până acum nu ne-au fost semnalate și care puteau să facă referire la alte descoperiri decât la cele relatate de Lazius ș.a. Din acest motiv, și acestor surse mai târzii trebuie să li se acorde importanța cuvenită.

Condițiile de descoperire. Iudita Winkler explică informația lui Lazius, *Reipublicae Romanae*, referitoare la edificiul aflat sub apele Streiului și în care ar fi fost descoperit tezaurul, precum și identificarea de către același autor a râului Strei cu Sargetia, ca o contaminare cu tradiția literară a lui Cassius Dio despre comoara lui Decebal. Din acest motiv, Winkler consideră numai descrierea lui Centorio ca demnă de încredere. Totuși, descoperirea unui tezaur de către pescarii valahi este precizată de Lazius în toate cele trei scrieri ale sale și este confirmată și de către Honterus. De asemenea, Lazius oferă unele detalii veridice care nu se pot explica numai prin contaminarea cu tradiția antică: pescarii navigaseră pe Strei suind dinspre Mureș ("nauigabant ex Marisio...") și au observat monedele când au legat luntrile de un trunchi de arbore ("ad truncum arboris cimbas admouissent"). Să fie aceste detalii rodul imaginației lui Lazius?

Pe de altă parte, informația potrivit căreia edificiul menționat de Lazius fusese deranjat de rădăcinile arborelui prăbușit este confrimată și de Sarepta, care însă nu menționează nimic despre râul Strei. Practic, numai plasarea de către Lazius a edificiului cu monede sub nivelul apei este neverosimilă și poate fi atribuită unei fabulații pe marginea izvorului antic. Ne putem întreba cum se vor fi descins anchetatorii lui Martinuzzi ("uel de nouo in aedificio memorato inuenerat"!) într-un edificiu scufundat?

Versiunea relatată de către Lazius, *Reipublicae Romanae*, ar putea fi percepută într-o perspectivă mai coerentă dacă am distinge două momente distincte ale descoperirii și anume: (1) mai întâi adunarea monedelor din apele Streiului și (2) ulterior descoperirea edificiului în interiorul (sau vecinătatea ?) căruia s-au identificat alte noi monede ("*peruenerunt postremo* (s.n.) *ad aedificium*"). Trebuie remarcat faptul că Sarepta și Centorio descriu asemănător condițiile de descoperire ale tezaurului, în preajma unor ruine spălate de șuvoaie de apă provocate de ploi torențiale care au antrenat la vale mai multe monede. Astfel, am putea considera că descrierea lui Sarepta are menirea de a armoniza al doilea moment din relatarea lui Lazius, cu versiunea lui Centorio. Menționarea și evocarea pentru prima dată în literatura modernă a vestigiilor de la "Varhel vel Gradisca" cu Sarmizegetusa regală de către Lazius, *Explicatio thesauri*, sugerează că unele dintre știrile consemnate de acesta erau similare celor reproduse de Centorio. Totodată, această identificare înlesnește localizarea ipotetică a descoperirii tezaurului evocat de tradiția Lazius/momentul 2 – Sarepta – Centorio pe Dealul Grădiștei. Probabil, sub influența lui Cassius Dio, Lazius a încercat să

⁵ Winkler I. 1972, 190-191, cu trimitere în literatura maghiară mai veche.

contopească relatările despre două descoperiri distincte, una realizată în apa Streiului, cealaltă efectuată într-o ruină montană (probabil la Grădiștea de Munte ?).

Iată însă că Miles oferă o a treia versiune. Potrivit acestuia din urmă, monede de aur ar fi fost zărite la rădăcina unui copac de pe malul Streiului de către păstori care își adăpau vitele la râu. Trebuie remarcat faptul că Miles datează evenimentul relatat în anul 1551 și nu în 1543, așa cum se poate deduce din textul lui Lazius ("ante annos circiter octo"). Descoperirea anchetată de cardinalul Martinuzzi, descinderea la locul descoperirii, urmărirea autorilor ei, refugiarea lor în Moldova și mai ales aflarea tuturor acestor știri la Viena nu se puteau desfășura în legătură cu o descoperire efectuată la începutul iernii anului 1551 (noiembrie-decembrie?), când generalul Castaldo și-a lăsat trupele să ierneze. Motivul este următorul: în decembrie 1551 cardinalul Martinuzzi era uzinat de mercenarii condotierului italian. Probabil, Martinuzzi nu a mai putut investiga descoperirea tezaurului menționat de Miles, ci una sau mai multe descoperiri anterioare, și anume cele date de Lazius în 1543. Trebuie remarcat faptul că Miles este singurul care semnaleză că șarpele de aur, "ein güldinne Schlange" (menționat și de Centorio și Lazius, *Dekaden*, dar numai ca parte a tezaurului primit la Viena !), ar fi fost descoperit *deasupra* monedelor (deci împreună cu acestea): "oben (...) gleichsam wie ein Hütter darauf gesetzt". Aceste detalii permit presupunerea că Miles a folosit o sursă rămasă neidentificată până acum, diferită de scrierile lui Centorio și Lazius. Toate aceste elemente sporesc importanța și caracterul distinct al variantei lui Miles și sugerează că relatarea sa nu ar trebui neapărat interpretată ca o variantă degenerată, modificată a versiunilor lui Lazius și Centorio.

În ceea ce privește mențiunea lui Troester, potrivit căreia autorii descoperirii erau pescarii originari din Grădiștea, ea ar putea reprezenta o tentativă târzie de armonizare a unor tradiții mai vechi, dar distincte. În sfârșit, relatarea târzie a lui Köleséry poate fi considerată ca o excerptare a versiunii lui Lazius.

Relatările evocate ar putea permite distingerea a patru conjuncturi distincte în care au fost descoperite monede de aur în regiunea apei Streiului⁶ și în munții învecinați:

1. Tradiția Erasmus de Rotterdam. Descrierea unei monede Coson de către Erasmus de Rotterdam la 1520 indică descoperirea unui posibil tezaur la răspântia dintre secolele XV-XVI. Din perspectiva stadiului actual al cercetării⁷, anume aceea a concentrării exclusive tezaurilor de monede Coson în Transilvania, se poate considera că piesa examinată de Erasmus putea proveni din aceiași regiune, poate tocmai din Munții Orăștiei.

2. Tradiția Lazius, *Reip. Rom.* (momentul 1) – Honterus – Köleséry despre tezaurul pescarilor din apa Streiului descoperit în jurul anului 1543. Această descoperire ar putea fi considerată tezaurul Strei I. Probabil, această primă descoperire a trezit atenția cardinalului-gubernator Martinuzzi. Pentru a evita urmările anchetei, unii mulți pescari localnici au trecut munții cu o parte din descoperire.

⁶ Diferiți autori au consemnat sau propus localizări ipotetice ale tezaurului din apa streiului, fie sub podul de la Bimercia (tradiție consemnată de Kenderesi M., citat de Winkler I. 1972, 192, nt. 95), fie la Sântămărie de Piatră (Floca O. 1957, 247) sau în apropierea localității Sântămărie-Orlea (Ferenczi Ș. 1989, 121), fără să ofere argumente convingătoare.

⁷ Babulfeld M. v. 1912, Winkler I. 1972; Petolescu C. M. 1998; Chiriac M. 2002 ș.a.

3. **Tradiția Sarepta – Centorio – Lazius, *Reip.Rom.* (momentul 2) – Zosimos** despre tezaurul din preajma ruinelor montane spălate de ploii (probabil la Grădiștea de Munte). Este greu de precizat dacă și această descoperire a fost anchetată de cardinalul Martinuzzi, însă ea pare să fi prilejuit consemnarea primei identificări a ruinelor de la “Varhel vel Gradisca” cu Sarmizegetusa regelui Decebal.

4. **Tradiția Miles** despre tezaurul descoperit de păstori tot în malul Streiului, dar în anul 1551. Această descoperire ar putea fi considerată tezaurul Strei II, a fost probabil anchetată și parțial recuperată de Castaldo și tot ea a constituit *probabil* nucleul lotului de obiecte trimise de condotier la Viena la curtea împăratului Ferdinand⁸.

Chiar dacă nu am accepta distincția între tradițiile lui Lazius și Miles și implicit cea dintre tezaurul Strei I și Strei II, mențiunea timpurie a lui Erasmus ne obligă să recunoaștem multitudinea descoperirilor. Pe de altă parte, ne putem imagina că o primă descoperire întâmplătoare putea declanșa o “febră a aurului”, așa cum avea să se întâmple câteva secole mai târziu, când, după apariția unui prim tezaur, au urmat numeroase noi descoperiri realizate de căutătorii localnici de comori într-un interval de numai trei ani (1802-1804)⁹. Probabil, și în veacul al XVI-lea, o conjunctură similară putea determina punerea în circulație a numeroase monede provenind din descoperiri diferite, toate realizate în regiunea Munților Orăștiei. Ipoteza descoperirii mai multor tezaure ar putea justifica, fie și numai parțial, numărul foarte mare de astfel de monede de aur reunite laolaltă în urma anchetelor desfășurate.

Inventarele tezaurelor descoperite către mijlocul secolului al XVI-lea. Toți autorii care fac referire la evenimentele de la mijlocul secolului al XVI-lea menționează descoperirea emisiunilor Lysimachos atât în apa Streiului cât și în ruinele din munți. Manuscrisul lui Lazius, *Expl.Thes.* confirmă știrea lui Sarepta despre descoperirea unor monede Coson, alături de Lysimachei. Pe de altă parte, semnalarea unui “șarpe de aur” alături de monedele Lysimachos o datorăm atât lui Lazius, *Dekaden*, cât și lui Centorio și Miles. În privința provenienței “șarpelui” de aur, trebuie subliniat faptul că Lazius și Centorio prezintă această misterioasă podoabă ca parte a lotului de antichități trimis de Castaldo la Viena după moartea lui Martinuzzi și nu oferă date suplimentare privind origina lui. Numai în relatarea târzie a lui Miles descoperirea “șarpelui” este corelată cu cea a lotului de Lysimachei descoperiți în 1551 de păstori în malul Streiului.

Nici un izvor nu menționează însă asocierea dintre monedele Coson și “șarpele” de aur. De exemplu, Lazius, atunci când descrie monedele Coson (în *Expl.thes.*), nu consemnează “șarpele” de aur (cf. Sarepta), iar când se referă la această podoabă (în *Dekaden*) nu menționează cosonii (cf. Centorio, Miles). Totuși, relevanța acestei împrejurări nu trebuie exagerată: după cum subliniază Iudita

⁸ Conflictul de interese dintre politica autonomă a cardinalului Martinuzzi și misiunea pro-habsburgică a campaniei lui Castaldo s-a răsfrânt și asupra sorții descoperirilor de antichități. Dacă Martinuzzi a anchetat și a tentat recuperarea descoperirii în numele fiului lui Ioan Zapolia al cărui tutore era, Castaldo a acționat în numele suveranului său, punând în aplicare principiile cutumiare medievale. De exemplu, legislația salică, pe baza căreia se constituise și legislația din posesiunile habsburgice, atribuia suveranului între 2/4 și 3/4 din cantitatea unor loturi de obiecte identificate în mod întâmplător și revendica pentru suveran totalitatea tezaurelor căutate în mod voluntar (Gschwandtl K. 1981, 226; Morrisson C. 1992, 96). Din această perspectivă ar trebui percepută și trimiterea de către Castaldo a monedelor și obiectelor de aur la Viena.

⁹ Jakó S. 1966; Winkler I. 1972, 192-193; Ferenczi Ș. 1989, 125-132.

următor. Cu alte cuvinte, din perspectiva cercetării moderne, monedele Coson și tipul brățărilor spiralice cu plăci terminale cu palmete și protome pot fi considerate relativ contemporane. Astfel, ipoteza asocierii într-unul dintre tezaurele descoperite în secolul al XVI-lea a monedelor Coson cu o brățară spiralică de aur similară celor din tezaurele dacice nu trebuie cu desăvârșire înlăturată.

Alături de monedele primite la curtea de la Vinea, Centorio și, în secolul următor, Miles, mai semnaleză două medalii ("due medaglie d'oro", respectiv "zweien güldinnen Bülndnissen"), identificate în ambele surse ca reprezentări ale întemeietorilor legendari ai Asiriei, Ninus și Semiramida. Fie Miles s-a inspirat din relatarea lui Centorio, fie ambii au recurs la o terță sursă comună. Evocarea Semiramidei în contextul primelor știri despre identificarea ruinelor din Munții Orăștiei ca cetăți dacice nu este poate întâmplătoare, ci se datorează poate interpretării teraselor artificiale de aici ca "grădini suspendate", similare celor atribuite legendarei regine, așa cum avea să facă mai târziu și Paul Török¹⁵.

Cele două reprezentări s-au pierdut și nu vom mai fi niciodată în măsură să le reconstituim. Totuși, referința mitologică indicată de Centorio și Miles sugerează că cele două imagini înfățișau un personaj feminin și un altul masculin. Dacă termenul "Bülndniss" (în germ. modernă "Bildniss") folosit de Miles este oarecum echivoc (portret, imagine, efigie), termenul folosit de Centorio ("medaglie") ar putea sugera identificarea celor două obiecte ca falere, o categorie de obiecte care se regăsește în tezaure din secolele I a.Chr. – I p.Chr. din Transilvania sau de la Dunărea de Jos (București-Herăstrău, Surcea, Lupu în România, Galice sau Jakimovo în Bulgaria). Această presupunere este susținută de însăși iconografia falerelor dacice: la București-Herăstrău, regăsim o pereche de busturi în relief asemănătoare, iar tezaurele de la Galice și Jakimovo conțin câte o reprezentare explicit feminină și una explicit masculină. În sfârșit, falerele de la Lupu ilustrează trei personaje feminine și doi cavaleri, deci, indiferent de numărul personajelor, principiul masculin-feminin este iarăși atestat. Mai mult decât atât, în tezaurele de la București-Herăstrău și Jakimovo, perechile de falere sunt asociate unor brățări spiralice de argint. Toate aceste elemente sugerează plauzibila asociere dintre brățări spiralice și medalii. Totuși, nu dispunem de argumente suficiente pentru certificarea ipotezei asocierii medaliilor cu "șarpele de aur". Trebuie ținut cont de posibilitatea ca lotul de monede și piese de aur trimis la Viena să fi fost rezultatul unei selecții aleatorii de curiozități recuperate de Castaldo atât de la localnici, cât și dintre averile de prelatul asasinat¹⁶.

În sfârșit, Troester mai menționează, alături de stateri, o cantitate mare de plăci de aur neștanțate, probabil pastile monetare (rondele) – "ein grosse Menge von ungepraegten Gold-Blechen". Unicitatea acestei informații pledează pentru presupunerea că Troester a utilizat la rândul său o sursă mai veche, pierdută sau încă neevidențiată în cercetare. Această mențiune a cărei importanță a fost subliniată de ludita Winkler, sugerează posibilitatea existenței în zona Munților Orăștiei a unui

¹⁵ Jakó S. 1966, 114; raportul lui Török este reprodus de Jakó S. 1971, 439-446.

¹⁶ Makkay J. 1995, 337.

atelier monetar în care vor fi fost emise poate tocmai monedele Coson, singurele monede de aur locale din epocă preromană¹⁷.

Soarta tezaurelor după descoperire. Soarta inventarelor descoperite în secolul al XVI-lea este cu totul compromisă. Materialele recuperate de Martinuzzi și depozitate în castelele sale din Transilvania au fost jefuite la scurtă vreme după asasinarea sa. Mercenari, pescari sau țărani, toți cei care vor fi ajuns în posesia unor părți din tezaurele descoperite sau jefuite, au știut cu siguranță să își asigure profit. Soarta lotului trimis de generalul Castaldo la Viena este și ea incertă: în prezent, Cabinetul numismatic de la Kunsthistorisches Museum din Viena, moștenitorul Cabinetului numismatic imperial, mai deține numai 14 monede Coson. Nu vom ști poate niciodată dacă vreuna dintre aceste monede va fi făcut parte din lotul Castaldo și dacă va fi fost examinată de Lazius sau Sarepta.

Nu ar trebui trecute cu vederea știrile potrivit cărora, refugiarea pescarilor din secolul al XVI-lea, ca și al unora dintre autorii descoperirilor de la 1803 peste munți pentru a se sustrage anchetelor lui Martinuzzi sau ale autorităților austriece de mai târziu. În epoci diferite, dar în situații similare, iată că localnicii au acționat potrivit aceluiași interes: comercializarea descoperirilor într-o regiune aflată în afara autorității statale exercitate asupra Munților Orăștiei. De altfel, este lesne de imaginat faptul că această practică a "descălecatului" pentru vânzarea de antichități prețioase putea fi curentă; o mai indică, de altfel, și Fodor Andras care menționează în 1847 comercializarea în Oltenia a unor monede descoperite "Sub Cununi"¹⁸. Probabil, în acest fel ar trebui explicată identificarea în condiții necunoscute (!) a unor monede Coson izolate la Craiova sau la Frumușița, tocmai lângă Galați. Poate că informația lui Lazius *Relp. Rom.*, referitoare la fuga pescarilor vlahi din zona Streiului în Moldova și nu în mai apropiata Oltenie, nu se datorează unei confuzii între cele două ținuturi extracarpătice, ci corespunde unei împrejurări reale și ar putea fi invocată pentru explicarea apariției unei monede Coson în localitatea de lângă râul Prut.

Concluzii. Un număr mare de surse literare din secolul XVI-lea indică descoperirea întâmplătoare de monede de tip Lysimachos și Coson în mai multe locuri din regiunea Hațeg-Orăștie. În orice caz, știrile privitoare la datele descoperirilor sunt disperate nu pot fi armonizate într-un unic scenariu, ceea ce nu înseamnă, totodată, ca unele să fie reținute și altele uitate. Contradicțiile dintre relatările condițiilor de descoperire ar putea fi mai lesne explicate în ipoteza identificării probabil concomitente a mai multor depuneri de monede de aur.

În asociere cu monedele, sau cel puțin, concomitent cu ele ar fi fost descoperită și o posibilă brățară spiralică de aur, care, deși astăzi pierdută, ar putea fi considerată ca cea dintâi podoabă dacică relevantă modernității. Brățara respectivă fie a fost descoperită împreună cu monede în malul unui râu, fie a fost identificată în preajma unei ruine antice (a unei cetăți dacice?) după ploi torențiale.

Nu în ultimul rând, trebuie subliniat și faptul că interesul trezit de ispititoarele monede de aur a prilejuit încă din cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea

¹⁷ Winkler I. 1972, 195; cf. Makkay J. 1995, 341. Indicii ale unei activități emittente în Munții Orăștiei: Ferenczi A. 1951, 108, nt. 2-3 (ștanță monetară descoperită probabil la Ludești); Glodariu I., Iaroslavschi E., Rusu A. 1992 (atelier monetar pe Dealul Grădiștei) ș.a.

¹⁸ Ferenczi A. 1951, 106

primele mențiuni ale ruinelor unor fortificații montane străvechi din preajma Devei și Orăștiei (Lazius, Centorio sau Gáspár Heltai¹⁹), precum și relaționarea lor cu descrierile lui Cassius Dio. Datele descoperirii “tezaurului” Martinuzzi sunt în anumite privințe surprinzător de asemănătoare evenimentelor care au avut loc în Munții Orăștiei în prima decadă a secolului al XIX-lea.

Anchetele de la mijlocul secolului al XVI-lea desfășurate în vederea recuperării unor descoperiri de monede de aur au sfârșit prin identificarea și semnalarea ruinelor cetăților dacice din Munții Orăștiei. Dacă de la Criton, medicul lui împăratului Traian, ne parvin, prin intermediul lui Ioannes Lydus, *De magistratibus* II.28, știri despre bogata pradă luată de romani din Dacia, un alt medic și totodată istoric al împăratului Ferdinand, Wolfgang Lazius, este cel care a atras cel dintâi atenția modernității, prin câteva mențiuni fugare, asupra uitatei străluciri a orfevreriei dacice, și tot el este cel dintâi cărturar al modernității care a identificat ruinele de la “Varhel vel Gradisca” drept Sarmizegetusa regelui Decebal. Brățărilor recent descoperite în punctul Căprăreța sau tezaurul de la Târșea ne fac să credem că mențiunile despre tezaurele aflate în ultimele sute de ani în Munții Orăștiei nu sunt simple mituri.

Literatura citată

- Bahrfeld M. v. 1912 - Bahrfeld M. v., *Über die Goldmünzen des Dakerkönigs Coson 725/29*. Berliner Münzblätter 33, 1912, 1-16.
- Chiriac M. 2002 - Chiriac M., *O achiziție de monede de tip Koson făcută de Banca Națională a României*. BSNR 90-91, 1996-1997 (2002), 247-252.
- Crișan I. H. 1977 - Crișan I. H., *Burebista și epoca sa*. București 1977.
- Ferenczi A. 1951 - Ferenczi A., *Studiu bibliografic asupra așezărilor. Știri bibliografice asupra așezărilor din Munții Orăștiei*. In: Daicoviciu C., Ferenczi A., *Așezările dacice din Munții Orăștiei*. Partea II, București 1951, 67-116.
- Ferenczi Ș. 1989 - Ferenczi Ș., *Primele știri referitoare la cetățile dacice*. In: Daicoviciu H., Ferenczi Ș., Glodariu I., *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*. Cluj-Napoca 1989, 121-124.
- Floca O. 1957 - Floca O., *Regiunea Hunedoara. Ghid turistic*. Deva 1957.
- Hene F. X. 1836 - Hene F. X., *Beyträge zur dacischen Geschichte*. Hermannstadt (Sibiu) 1836.
- Horedt K. 1973 - Horedt K., *Die dakische Sielberfunde*. Dacia 17, 1973, 122-165.
- Glodariu I., Iaroslavschi E., Rusu A. 1992 - Glodariu I., Iaroslavschi E., Rusu A., *Die Münzstätte von Sarmizegetusa Regia*. Ephemeris Napocensis 2, 1992, 57-68.
- Gschwandtler K. 1981 - Gschwandtler K., *Dakische Schatzfunde und griechisch-römische Bronzen aus dem Gebiet der Sozialistischen Republik Rumänien*. In: *Die Daker. Archäologische Funde aus Rumänien. Ausstellungskatalog*. Wien 1981, 226-233.

¹⁹ Gáspár Heltai, *Chronica az magyaroknak dolgairól*, Kolosvár 1575, citat de Jakó S. 1966, 105-106, nt. 5 și de Ferenczi Ș. 1989, 123-124. De altfel, înălțimea “Wereskew” (rom. Pietra Roșie) este atestată ca reper de hotar al ținutului scaunului sășesc de Orăștie într-un document emis în anul 1486 (Ferenczi A. 1951, 67).

- Jakó S. 1966 - Jakó S., *Cercetările arheologice la cetatea Grădiștea Muncelului în anii 1803-1804*. Acta Musei Napocensis 3, 1966, 103-120.
- Jakó S. 1971 - Jakó S., *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anii 1803-1804*. Acta Musei Napocensis 8, 1971, 439-456.
- Makkay J. 1995 - Makkay J., *The Treasures of Decebalus*. Oxford Journal of Archaeology 14. 3, 1995, 333-341.
- Morrisson C. 1992 - Morriison C., *La numismatique*. Paris 1992.
- Petolescu C. M. 1998 - Petolescu C. M., *Comoara regelui Koson*. București 1998.
- Preda C. 1998 - Preda C., *Istoria monedei în Dacia Preromană*. București 1998.
- Rusu I. I. 1966 - Rusu I. I., *Comorile regelui Decebal*. Sargetia 4, 1966, 97-107
- Spânu D. 2002 - Spânu D., *Studien zum Silberschatzfund des 1. Jahrhunderts v.Chr. von Lupu, Rumänien*. Prähistorische Zeitschrift 77, 1, 2002, 84-136.
- Winkler I. 1972 - Winkler I., *Considerații despre moneda "Koson"*. SCIV 23, 2, 1972, 173-199.

THE MYSTERIOUS DISCOVERIES (COINS AND GOLDEN ADORNMENTS)
FROM THE 16TH CENTURY. A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE
DACIAN DISCOVERIES FROM ORĂȘTIEI MOUNTAINS

Abstract

A big number of literary sources from the 16th century indicate the accidental discovery of the Lisimachos and Coson coins type in various places of Hațeg-Orăștie region. The news regarding the date of the discoveries are ill-assorted. The contradictory accounts regarding the circumstances of the discoveries could be easier explained by the hypothesis of the simultaneous identification of more deposition of golden coins.

Associated with the coins or at least simultaneously with their discovery a possible golden spiral bracelet could have been found. Although today this bracelet is lost it could be considered the first Dacian decoration revealed in the modern times. It would have been found together with the currency or separately near an ancient ruin (a Dacian fortress?) after a hard raining. The inquiry effected in the middle of the 16th century in order to recover the golden coins led to the identification of the Dacian fortress from Orăștiei Mountains. Wolfgang Lazius, the Emperor Ferdinand's doctor and historian, was the first in the modern times who mentioned the forgotten Dacian goldsmith's trade. He was also the first scholar who identified the ruins from "Varhel vel Gradisca" as king Decebal's Sarmizegetusa. The recently discovered bracelets at Căprăreța or the treasure from Târșia makes us believe that the treasures from Orăștiei Mountains are not only a myth.